

mas alapja, azonban a teremtő lendület elgyengült, szinte már elakadt. A háborús polémiában jelszóként szereplő úgynevezett „demokratikus háború“ némi hatással volt ugyan a részben még feudális viszonyok között élő országokra, azonban teljesen meddőnek bizonyult a nyugati népeknél. S valóban a hit csak akkor gyűjthetja fel az elméket, csak akkor irányíthatja a világ dolgait, ha megvan benne, legalább homályosan, annak az öntudata, hogy némi részben a jövőt jelképezi és értelmezi az emberiség történeti menetének értelmét. Innen van vonzó, magával ragadó ereje, ez önti be követőibe a veszély megvetésének, az önfeláldozásnak szellemét, ez teremti azt a „misztikus“ légkört, amit Mussolini több ízben a fascizmus jellegéhez tartozónak állított. Ez az oka annak, hogy a fascisták néha úgy tűnnek fel, mint egy új hitvallás követői, olyan hité, melynek vannak elvei, van alapvető krédója. Az utóbbit a fascizmus számára Mussolini az *önteláldozás* akarataiban és képességében, továbbá az *új életforma* teremtésére irányuló munkával szemben tanúsított *önmegadásban* látja.⁷⁾ E tekintetben a fascizmust is szinte vallásos jellegű demokráciának mondhatjuk. Örököse ebben Giuseppe *Mazzini* tanainak, ki az új Itália prófétája volt s azt hirdette, hogy az a demokrácia, melynek nincs hite, a partikularizmus karmaiba kerül s megindul a pusztulás felé. Ez a hit különben, mely fascizmust áthatja és összes újjító mozgalmait lelkesíti, egyáltalán nem visszafejlődés, mint ahogyan a demokrácia maradi pártfogói hirdetni szeretik, hanem inkább a modern világ gondolata. Ez a gondolat a szocializmus és idealizmus hatása alatt keletkezett, cselekvési akarattá lett, hogy megkísérelje a mai társadalom újjáalkotását, azét a társadalmét, mely berendezkedéseiben s meggyőződéseiben még mindig visszatükrözötteti — Olaszországban, Franciaországban és Angliában — a liberalizmusnak és a XVIII. századi felvilágosodott demokráciának ideben még mindig visszatükrözötteti — főleg Olaszországban, Franciaországban és Angliában — a liberalizmusnak és a XVIII. századi felvilágosodott demokráciának ideológiáját.

(Szeged)

V. Santoli.

KÖZÉPKOR.

Az az érdeklődés, amely a XX. század hajnalán az egyetemes történelemnek méltatlanul elhanyagolt *ezer esztendeje*: az u. n. *középkor* iránt jelentkezett, a háborút követő esztendőkbén nagy méretekben bontakozott ki. Nem ez a helye, hogy számbavegyük, ami e téren a közelmúltban történt. Értjük be azzal, hogy rámutassunk: Európaszerte s különösen Amerikában megizmosodtak a középkori tanulmányok, amelyek nemcsak a szorosán vett politikai történetet, hanem mindezekelőtt e korszak szellemi és művészeti, társadalmi és gazdasági alakulásának problémáit kívánják feltárni. Nagy tudományos kutató-munkák mellett se szeri, se száma azoknak az essay-szerű ismertetéseknek, amelyek főként e századok művelődéstörténetét és társadalmi életét óhajtánák az olvasók szélesebb rétegeivel megismertetni. Ez az újraéledő középkor-kutatás egyfelől összeionódik egy, nemrégiben önállósult, új diszciplinával: az *ókereszténység* (Christliche-Antike) szellem-történetével, másfelől belétorkollik a *renaissance* és *reformáció* történetének már régebben és nagy részletességgel művelt tudományágába; a „középkor alkonya“ a problémáknak egészen új csoportját nyújtja.

⁷⁾ „Csak akkor teremtünk igazán történelmet és nem krónikát, ha valóban életformát, vagyis az élet új módját alkotjuk meg.“ Mussolini, *Discorsi del 1925*, Milano, Alpes, 104. l.

Ez a világszerte észlelhető érdeklődés a középkor iránt a magyar tudományosságban eddig semminemű visszhangot nem keltett. Politikai és szellemi történelmünk egyaránt az *újkor*, sőt a *legújabb* kor témáinak szenteli figyelmét és ha a mohácsi csata négyszázéves fordulója történetkutatóink érdeklődését nem fordította volna a nemzeti múlt távolabbi eseményei felé és az újabb tudományos produkció alapján kívánnánk ítélni, azt kellene hinnünk, hogy a magyarságnak sem középkora, sem renaissance-a nem volt. Ez a közömbösség a hazai tudományosságban és általában a szellemi életnek fájdalmas fogyatékossága, amely alighanem szorosan kapcsolatos a magyar jelennek *ahisztórikus* és *anti-humanisztikus* irányzatával. Azzal, hogy középkortól elfordul, nemcsak nemzeti múltjának szemléletétől fosztja meg magát a magyarság (ez könnyűszerrel jövätehető volna), hanem megfosztja magát attól a humanista és historikus „süccrescentiától”, amelynek híján az európai és a magyar középkornak s ezzel egyetemben a világtörténetnek művelése hazánkban hamarosan teljességgel lehetetlenné fog válni.

Kétségtelen, hogy a magyar kulturális élet nemcsak a nyugati szellemi mozgalmaktól: az újraéledő ókornak és középkornak e merőben újszerű művelésétől és „élménnyé-alakításától” távolodott el, hanem hovatovább képtelen lesz rá, hogy legsajátabb nemzeti kincseit ápolja és a belőlük kibontakozó problémákat egyáltalán felismerje. Míg Európának „gyökértelen”, új népi kulturái, különösen pedig az amerikai Egyesült Államok tudományossága célzatosan ama középkor felé fordulnak, amelyet átélniök még meg nem adatott: addig a magyarság öntudatlanul teszi gyökértelenné önmagát azzal, hogy tulajdon múltjának tudományos művelését elhanyagolja és a jövőre nézve mindjobban megnehezíti.

A legjobban talán a szorosan vett *politikai* történet terén állunk: hivatott toll írja a hazai középkor új, nagyméretű történelmét és nem lehetetlen, hogy ebből az irányból fog a magyar középkor elfelejtett *szellemtörténete* is impulzust meríteni. Ezen a téren sok minden vár még *első* alkotásra, ami pedig megvan, azt újra kell teremteni. A magyarországi *latin* irodalom emlékei régóta sürgetnek korszerű, kritikai és a hazai tudományossághoz mindenképen méltó új *kiadást*; a régiek nemcsak teljességgel elavultak, de hozzáférhetetlenek is. A tatárjárást követő korszak irodalma és okiratkincse sürgős „állag-megállapításra” vár: tudnunk kell végre, *mink* van, *hol* keressük és *mik* e téren a jövőre bízandó feladatok. A hazai könyvtárak *kódex-katalógusai* részben elavultak, részben teljesen használhatatlanok, részben — egyes vidéki könyvgyűjteményekre gondolok — még meg sem születtek. E hiány gyors pótlása nélkül a hazai történetkutatás nemcsak a külföld elé nem léphet de — ami ennél jóval fontosabb — saját munkájának ellátására is mindinkább alkalmatlanná válik. Szükségünk van a magyarországi latin-ság *irodalomtörténetére* és új *nyelvi* (szótári és jelentéstani) feldolgozására, mindez azonban új, kritikai edíciók nélkül elképzelhetetlen. Csak példakép utalunk rá, hogy a magyarországi szellemi élet két legelső, rendkívül fontos emlékééről: Szent Gellért *Deliberatio*-járól és az u. n. Szent István-féle *Intelmekről* sem tudományos kiadásunk nincsen, sem az elemi kérdésekre megfelelő monografikus irodalmunk. Ami van — igen kiszeletreméltó kezdés —, az elmúlt évtizedeknek munkatőredéke, Szent Gellért esetében még a — XVIII. század!

Amily sivár középkori irodalomtörténetünk, filológiánk, kiadásaink és könyvtárfelvételeink helyzete, ugyanúgy elfeledtük a hazai történelem első századainak módszeres *művészet*-, *művelődés*- és *gazdaságtörténeti* feldolgozását is. E soroknak nem lehet célja, hogy elismeréssel mutassanak reá arra, ami történt és össze-

foglalják a megoldatlan problémákat. Céljuk nem más, mint a *figyelmeztetés*. Észméljünk rá, hogy tudományosságunk nem juttat méltó helyet a múltnak, — annak a *nemzeti múltnak* sem, amelynek talaján a hazai szellemi életet restaurálni véljük, annak a múltnak, amely nyugaton, sőt köröttünk Középeurópában és keleten is mindenfelé a nemzeti öneszméletnek és a tudományos gazdagodásnak forrása. Hivatalos művelődési politikánknek, egyetemeinknek, tudóstársulatainknak az európai és különösen a *magyar középkor* tervszerű művelésére mihamarabb társulniok kell és keresniök a kapcsolatot mindama szervezetekkel és tudományos munkaalakulatokkal, amelyek éppen a legutóbbi esztendőekben Európában és Amerikában nagy feladatok megoldását vállalták. (Új Du Cange-szótárnű, Paris; Medieval Academy of America, Washington stb.)

A nemzeti „szanalásnak“ és a „szellemi külpolitikának“ programjához a középkor is hozzátartozik.

(Budapest)

Balogh József.

KEYSERLING.

A beteg, ezer sebtől vérző Európa sorsán főprengő, jövőjéért aggódó gondolkodók közt talán egyik sem keltett tanításaival olyan hatalmas visszhangot, mint Keyserling Hermann gróf, a darmstadti „bölcseég iskolája“ alapítója. Nemcsak a beavatottak kiválasztott csoportja rőtta le vele szemben a rajongás és lelkesedés vagy a kritika és támadás köteles adóját, hanem az átlagos műveltségű laikust is szinte lelki kényszer alá hajtotta, foglalkozni kellett vele, állást kellett foglalni mellette vagy ellene. Hatásának titkát sokan páratlan közlő művészetében, nemzedékeken át kicsiszolódott és kifinomodott szókulturájában vélik megtalálni. De talán közelebb járunk az igazsághoz, ha elismerve munkáinak formai értékeit, tárgyi, eszmei momentumokban keressük csodálatos publicitásának kulcsát. Keyserling érdeklődésének középpontjában a kultúra s mint ennek gyújtópontja, a vallás áll. Nemcsak híres útinaplójának legnagyobb részét, hanem egyéb műveit is — elsősorban a halhatatlanságról frott könyvét — tulajdonképen a vallás problémájának szenteli. A vallás szemszögéből vizsgálva a mai Európa szellemi életét, a legsúlyosabb szellemi vértzetben hirdeti az indiai lényeg-kultúra s a nyugati technikai kultúra egybeolvasztásának szükségességét, illetve azt, hogy Kelet fénye adjon új életet a fakuló, bomladozó nyugati kulturának. E gondolat csírájában ugyan már Goethe, Schopenhauer és Wagner műveiben is megvan, Nietzsche sem volt hatás nélkül, sőt a modern teozófiai mozgalom is nagyjában ugyanezt hirdeti. — igaz, hogy igénytelenebb népszerűbb jelszavak alakjában — de mint következetesen végigvezetett, programot adó vezérmotivum csak Keyserling műveiből bontakozik ki. S vajjon csodálkozhatunk-e azon, ha a nyugati műveltség mai szellemi sivárságában agyonhajszolt és elgyötört ember nem akarván azonosítani magát Spengler rezignációjával, reménykedő hittel tekint a Keyserling-hirdette keleti fény felé?

*

Keyserling útinaplója a maga nemében egészen egyedülálló munka. Reális úti élményeket hiába keresünk benne. Keyserling az élményeket egyszerűen re-